

УДК (477.54)"1921/1929":339.1

I. В. Скубій

ДЕФІЦИТ ТОВАРІВ В ХАРКОВІ В УМОВАХ ЗГОРТАННЯ ТОРГІВЛІ В РОКИ НЕПУ

Стаття присвячена вивченню дефіциту товарів в Харкові в умовах згортання нової економічної політики. Досліджуються питання про причини дефіциту товарів, методи його подолання владою, підприємцями та суспільством. У пошуках товарів приватні торговці часто вдавалися до нелегальних способів товарного постачання. Вказується, що до кінця непу дефіцит товарів став однією з характерних рис повсякденного життя мешканців Харкова. Зроблено висновок, що до кінця 1920-х років товарний дефіцит не був ліквідований, а навпаки поступово трансформувався в хронічну проблему радянської торгівлі та суспільства.

Ключові слова: дефіцит товарів, НЕП, торгівля, Харків.

Сьогодні в умовах ринкової економіки та загальнодоступності будь-яких матеріальних цінностей важко собі уявити відсутність на полицях магазинів товарів першої необхідності. Втім, і в країні з ринковими методами господарювання можливими є нетривалі приклади дефіциту деяких товарів. Відмінність між непівським та сучасним розумінням цього економічного явища полягають як у причинах його виникнення, так і в особливостях його подолання. Для радянського суспільства слово "дефіцит" було знайоме і міцно ввійшло на довгі роки в його повсякденні практики існування. Нестача товарів повсякденного вжитку стала проявлятися уже в роки так званого "воєнного комунізму". В умовах існування в Радянському Союзі планово-адміністративної командної економіки та пріоритетного розвитку важкої промисловості дефіцит товарів повсякденного вжитку був звичним явищем. У пам'яті покоління українського суспільства, яке жило в 1980-х роках, ще свіжі згадки про довгі черги, практику "діставання", відсутність або дефіцит багатьох товарів. Для 1920-х років, часу нової економічної політики, розквіту ринку і приватного підприємництва, достатку всіляких товарів, дефіцит товарів також не був виключенням. У даному дослідженні здійснюється спроба визначити причини, характерні риси дефіциту товарів в умовах згортання нової економічної політики наприкінці 1920-х років.

Актуальність дослідження цього питання в контексті вивчення історії торгівлі в Харкові в роки непу полягає у тому, що сучасні економічні та соціальні процеси в Україні ще проходять трансформацію, відбувається становлення ринкових інститутів. Втім, і на цьому етапі українське суспільство час від часу сколихують випадки появи дефіциту товарів.

Завдання даної роботи полягає у пошуку можливих аналогій з сучасною добою, звернення уваги на причини появи дефіциту товарів в 1920-ті роки та виявлення зв'язку з тогочасними економічними чи суспільними процесами в країні. Наступне завдання полягає у з'ясуванні того, чи був дефіцит товарів типовим для інших столичних центрів СРСР, чи Харків мав специфічні риси, які і вирізняли його з-поміж інших міст країни. У пресі середини 1920-х років про місце Харкова в ринку України згадувалося так: "Харьковский торговый рынок, являющийся центральным на Украине, конъюнктурные настроения которого влияют далеко за пределы своего округа..." [1]. Місцеві органи влади, оцінюючи роботу системи торгівлі в Україні, звернули свою увагу на специфіку міста в товарному забезпеченні: "Город Харьков своим исключительно мощным ростом представляет в этом отношении весьма трудное поле деятельности для кооперации: нужны огромные возможности и организационные усилия, чтобы торговое обслуживание поспевало за ростом потребности" [2, арк. 27].

У дослідження цієї проблеми зробили значний внесок багато дослідників. Праці радянських економістів 1920-х років являються цінними не лише з практичної точки зору, але й служать ключем для розуміння проблеми дефіцитності суспільством тих років [3, 4]. Деякі з них містять практичні поради з подолання дефіциту товарів та рекомендації торговельним закладам щодо його попередження. "Розничная торговля должна иметь обширный выбор разных ассортиментов, чтобы потребитель получил то, что удовлетворяет его нуждам" [5] – такими були рекомендації радянських кооператорів з раціоналізації кооперативної торгівлі в середині 1920-х років.

Радянські науковці проблему товарного дефіциту здебільшого розглядали крізь призму "боротьби з непманською буржуазією" [6]. Не залишилося це питання і без уваги зарубіжних істориків та економістів [7, 8]. Серед сучасних досліджень, які висвітлюють проблему товарного дефіциту, є робота О. Осокіної [9]. У ній автор розглядала соціалістичне торгівлю, яка почала утверджуватися наприкінці 1920-х років, за фасадом "сталінського достатку" та в тисках товарного дефіциту. У контексті вивчення процесів ліквідації приватного підприємництва згаданого питання у своїх роботах торкнувся Ю. П. Волосник [10, 11, 12]. Оскільки вивчення товарного дефіциту у названих вище та інших працях здійснювалося в межах всієї країни або республіки, в контексті загальних економічних та соціальних процесів періоду нової економічної політики та індустріалізації, постає необхідність визначення його причин і характерних рис в Харкові наприкінці 1920-х років, в умовах згортання непу.

На збільшення кількості важкодоступних і в той же час необхідних споживачу в його повсякденному житті товарів впливало перш за все політичне та економічне протистояння держави і приватника. Намагаючись витіснити останнього з ринку, радянська влада створювала несприятливі умови для ведення підприємницької діяльності, у тому числі й у сфері забезпечення товарами або плановому постачанні. Такий

спосіб обмеження приватної ініціативи був характерний для другої половини 1920-х років. У 1926/1927 господарському році найбільш помітний було згортання приватника у групі шкіряних та мануфактурних товарів [13, арк. 3]. Поява таких товарів у переліку дефіцитних не була випадковою, оскільки обмежене державне постачання приватника скорочувало торгівельні обіги останнього. У той же час офіційні заяви місцевої влади вказували на певні успіхи у справі пом'якшення "товарного голоду", кращому задоволенню споживчого попиту [14].

На стан ринку дефіцитних товарів безпосередньо впливала і кампанія влади контролю над цінами, тому так звані "успіхи" щодо його встановлення відмічались саме в Харкові. З деякими торговцями були підписані договори про постачання товарів на умовах їх продажу з націнками визначеного рівня [6, с. 38]. 19 липня 1926 р. Українське бюро ради синдикатів визнало необхідним постачання приватних роздрібників мануфактурою на суму 240 тис. крб. при націнці в 18-19%. Для забезпечення контролю над ними, передбачалося введення матеріальної відповідальності за порушення прийнятих на себе зобов'язань [15]. Таким чином, в умовах "товарного голоду" підписання угод про постачання допомогло забезпечити міське населення хоча і обмеженим, але все ж необхідним запасом дефіцитних товарів. Значення Харкова як адміністративного центру республіки та багатотисячного міста було враховано владою, що змусило її піти на поступки частині приватників у сфері товарного постачання.

У квітні 1927 р. на X Всеукраїнському з'їзді Рад народний комісар торгівлі УСРСР М. Чернов, аналізуючи причини виникнення дефіциту товарів, звертав увагу на диспропорцію у розвитку промисловості та сільського господарства [16]. В подальшому керівництвом відомства було піднято питання про необхідність збільшення заводу сукняних та шерстяних товарів в Україну і про створення сезонних запасів. Крім того, при комісаріаті була створена торгівельна інспекція, яка слідувала за розподілом дефіцитних товарів [17]. У жовтні 1927 р. М. Чернов запропонував скасувати будь-які обмеження у сфері планового постачання приватників промисловими товарами [18]. Цей відхід влади від політики витіснення приватника обумовлювався тим, що всупереч красномовним заявам про вирішення проблеми забезпеченості промисловими товарами і статистичними звітами про швидкий розвиток усупільненої мережі торгівлі, остання ще була недостатньо розгалуженою та її нездатною самостійно забезпечити потреби населення. Так, попит на скло був задоволений на 80%, на шерстяну мануфактуру – на 40%, на олію – на 20% [19]. У той же час, М. Чернов продовжував наполягати на досягненні державних торговельних органів, аргументуючи це тим, що вдалося задовольнити споживчий попит на 88% і подолати ажіотаж [20].

Втім, на практиці успіхи влади не підтверджувалися. На той час в Харкові вже стала поширеною практика продажу споживачам так званого "примусового асортименту" [21, арк. 126]. Це явище характеризувалося примусовим / обов'язковим продажем товарів, які не користувалися попитом, як додаток до інших куплених. В результаті існуюча проблема товарного дефіциту доповнювалася практикою примусового асортименту, що ще більше ускладнювало систему існуючих торговельних відносин.

У грудні 1927 р. Харківський окружний виконавчий комітет змушений був констатувати, що у місті існує дефіцит шкіряних товарів, і цю проблему не враховували належним чином, так як ще літом були запаси шкіри. Не дивлячись на те, що в Харкові існували взуттєві фабрики, вони не забезпечували потреб споживачів ні в самих товарах, ні в їх якості, яка була досить низькою [22, арк. 91]. Показовим прикладом щодо недостатнього постачання міста шкіряними виробами було те, що на весну та літо передбачалося 10 000 черевиків [23, арк. 23 зв.], що явно було недостатньо при більш ніж 250-тис. населенні міста.

Вирішенням проблеми товарного дефіциту займалася не лише влада, а й сам непман. Недостатнє планове постачання спонукало його до пошуку нелегальних джерел поповнення товарів. На початку січня 1927 р. у Харкові було розкрито і передано до суду групу торговців [24], які займалися скуповуванням та перепродуванням мануфактури [25]. Існувала спеціальна розроблена "технологія": перекупщик або найнята ним людина стояла в чергах і скуповувала товари в магазинах. У такий спосіб створювалася своєрідна "організація" з його родичів, знайомих, які йому допомагали у скуповуванні, а він займався координацією їхньої "роботи". Встановити точну кількість осіб, які були задіяні у стоянці в чергах важко, але в ДПУ від різних установ міста надходили повідомлення про виявлення таких випадків. Наприкінці 1928 р. комітет представників державної та кооперативної торгівлі в таємному листі ДПУ вказував, що на Центральному ринку торговель мануфактурою Табакман організовує скуповування дефіцитних товарів у осіб, які стоять в чергах у державних і кооперативних магазинах [26, арк. 11]. У подальшому перекупщик перепродував мануфактуру торговцю з націнкою близько 50%, який у свою чергу підвищував ціну ще на 25%. Таким чином, завищені ціни на мануфактуру робили її малодоступною для пересічного споживача, який, навіть і знайшовши дефіцитний товар, навряд чи міг собі дозволити його придбати.

Одним із інших поширених способів вирішення проблеми товарного дефіциту на рівні приватних підприємців було встановлення так званих "зв'язків" з працівниками державних торговельних установ. Показовим був випадок навесні 1927 р., коли Харківський окружний суд проводив розгляд справи колишніх співробітників лляного відділу Всерадянського текстильного синдикату. У процесі розслідування виявилось, що протягом 1923–1926 рр. завідувач харківським лляним відділом Агеев сумісно з товарознавцем Меркуловим та іншими співробітниками "сприяли" торговельному підприємству Хаїта, відпускаючи йому товар великими партіями [20, 27, 28]. У суді обвинувачувані вказували, що звичайною нормою ведення справ для них було, коли приватний торговель владштував для них святкові обіди, давав їм "на чай" [29], що вони не вважали за хабар [28]. Втім, уже в середині 1928 р. Всеросійський текстильний синдикат, який був одним із найбільших постачальників українських приватних торговців тканиною, закриття деякі відділення в Україні, скоротивши кількість прикріплених торговців та об'єм мануфактури [10, с. 40], що їм постачалася. Безумовно, ця тенденція вплинула на погіршення товарного постачання жителів і Харкова.

Загострення товарного дефіциту спонукало підприємливих торгівців до пошуку інших джерел та способів постачання товарами. Їхня діяльність у цій сфері здебільшого була нелегальною. Доволі поширеними були такі практики, коли харківські торгівці їздили в Москву, Баку та інші великі міста для скуповування дефіцитних товарів і в подальшому постачали ними свої магазини або інших власників торговельних закладів Харкова. Цю тенденцією до відходу в "тінь" і обхід державного планового постачання в серпні 1928 р. стало досліджувати Економічне управління ДПУ, для чого і провело своє обстеження щодо виявлення таких "осіб". По Харкову було складено спеціальний список з короткою інформацією про людину, її адресу проживання та рід занять. Кілька показових прикладів: "1) Дунаєвський Шлема проживає на Мар'їнській вулиці №11 разом з сином, займається перепродажем галантерейних дефіцитних товарів, для чого часто їздить в Москву; 2) Фрідман Матвій проживає на Клочківській вулиці №54, має патент кустаря, займається перепродажем дефіцитних хусток та носків, постачає торгівців Старого Пасажу, їздить в Москву" [31, арк. 75].

Помилково буде вважати, що радянська влада прагнула скоротити продаж дефіцитних товарів лише в приватній торговельній мережі. Наприкінці 1927 р. В. Чубар, голова Раднаркому УССР, на X з'їзді КП(б)У вказував: "... мы должны принять некоторые меры по сокращению внутреннего потребления части продуктов" [32]. Як наслідок, до кінця 1927 р. було скорочено продаж дефіцитних товарів Харківським акціонерним торговельним товариством (ХАТОРГ). Виконуючи директиви влади "про поступовий перехід на торгівлю достатніми товарами", товариство зменшило продаж дефіцитних товарів з 38,7% до 29% [33, арк. 78]. Втім, невідповідність дій влади її економічному курсу виявилася в тому, що через деякий час на засідання секції торгівлі та кооперації приймалось рішення стосовно усунення "дефектів" у справі постачання ХАТОРГу дефіцитними товарами. Таке економічне становище одного із найбільших акціонерних товариств Харкова, а тим більше столичного міста, вказує на те, що справа із забезпеченням товарами державної мережі торгівлі також знаходилося на незадовільному рівні.

В умовах наростаючої хлібозаготівельної кризи в Харкові в 1928 р. серед дефіцитних товарів вже з'явилося і житнє борошно. У дрібних приватних торгівців були незначні запаси зернових, але все ж після витіснення частини із них з ринку споживач спіткнувся з дефіцитом не лише на житнє, але й на пшеничне борошно [33, арк. 6-7].

Через відсутність державного постачання не в кращих умовах був і ринок мануфактури [34, арк. 8]. Серед гостро необхідних товарів виявився також і готовий одяг, взуття, шкіряні товари, господарське мило. Кореспондент однієї з центральних газет відзначив: "На рынке промтоваров положение с текстилем не улучшается, особенно на городских рынках. На вольном рынке имеется либо кустарна мануфактура, либо мануфактура приобретенная в очередях в магазинах Церабкооп и Текстильторга. Разными путями перекупщики ухитряются выкачать дефицитные группы и потребителю остается приобретать только ситцы" [35].

Варто звернути увагу, що всупереч ситуації, яка склалася, місцева влада намагалася приймати деякі заходи щодо покращення забезпечення товарами населення міста. В березні 1928 р. на засіданні бюро Харківського окружного комітету КП(б)У, "враховуючи значення Харкова як столичного міста і великого робітничого центру", було поставлене питання про збільшення завезення в Харків продовольчої групи товарів (вершкового масла, олії, яєць). Серед інших заходів передбачалось створення в Харківському центральному робітничому кооперативі (ХЦРК) необхідного запасу сільськогосподарських продуктів [36, арк. 5]. Очевидно, цими заходами проблеми забезпечення кооперативних магазинів молочними продуктами не була вирішена суттєво, тому і через декілька місяців, в червні, місцевий виконавчий комітет знову піднімав питання про потреби споживача в молочних продуктах, пояснюючи це наступним чином: "ХЦРК постачав свої магазини не тим товаром, що потрібний споживачу" [23, арк. 60].

Тому, не зважаючи на рішення політики влади з витіснення приватника, не слід забувати, що до кінця 1920-х років його роль у справі забезпечення ринку дефіцитними товарами залишалася важливою. В червні 1928 р. Харківський окружний партійний комітет вважав допустимим постачання приватника в умовах гострої нестачі багатьох товарів широкого постачання [37, арк. 28]. Кооперативна мережа у повній мірі була нездатна забезпечити населення, тоді як приватник мав встановлені відносини з виробниками більшості продуктів (наприклад, яєць, вершкового масла, олії, птиці, фруктів). Так, наприклад, комісія, яка проводила обстеження мережі Харківського центрального робітничого кооперативу в лютому 1928 р., виявила дефіцит молочних продуктів в його магазинах (молока, сметани) [22, арк. 46].

Аналогічна ситуація була і на ринку промислових товарів, в тому числі зі шкірою, одягом, меблями, коли їх виробник-кустар був ближчим до приватного торгівця, ніж до держави. Державна промисловість ще не здатна була повністю забезпечувати населення необхідними промисловими товарами. За даними дослідників, у 1928 р. у Харкові налічувалося 10 132 кооперованих кустарів [39, с. 201]. У подальшому влада передбачила використання диференційованого підходу до приватника, щоб з ринку не зникло ціле коло товарів [40, арк. 122].

Наприкінці 1928 р. серед дефіцитних товарів вже були і галантерея, у тому числі хусточки, носки, шовкові панчохи [41, арк. 75]. Як вихід, місцева влада намагалась заборонити торгівлю такими товарами, оскільки у більшості випадків торгівці ними діставала їх здебільшого незаконними способами і не мали патентів на ведення торговельної діяльності. Тим не менше, приватні торгівці обходили заборони влади і, як правило, продовжували скуповувати дефіцитні товари через мережу кооперативів або ж привозили без будь-яких документів з Москви.

В 1929 р. в процесі майже повного витіснення приватного торгівця з ринку Харкова і поширення нелегальної торгівлі проблема дефіцитних товарів набула ще більшої гостроти та актуальності.

Гостродефіцитними стали шкіра, сукно, шерсть [42]. Навіть в Харківському центральному робітничому кооперативі, постачання якого було пріоритетним у великому робітничому місті, спостерігався гострий дефіцит мануфактури і зменшення обігів у цій групі товарів на 6,5% вже на початку 1929 р. [43]. У кооперативній пресі ця ситуація на споживчому ринку була охарактеризована так: *“Ми переживаємо труднощі, деяку нестачу в продуктах та товарах широкого споживання. У нас все на строгому обліку – кожний кілограм і метр продуктів і товарів. Деякі з них при відпуску населенню ми обмежуємо певною кількістю”* [44]. У цих умовах передбачалося, що товари будуть надаватися лише пайовиками кооперативу. Загострення проблеми із забезпеченням товарами міста викликали плани місцевої влади і керівництва ХЦРК про необхідність перетворення торгівельних одиниць кооперативу у закриті продуктові магазини для обслуговування робітників-пайовиків одного з районів міста [43]. Відповідно до проекту розробленого правлінням ХЦРК випускалися талони на отримання сукна і шерсті, які потім поширювалися по різних підприємствам міста. При відпуску дефіцитних товарів були кількісні обмеження, відповідно з якими, наприклад, на один талон передбачалося не більше 3 м сукна або шерсті протягом півроку. Згідно з запропонованим проектом у Харкові було лише два магазини ХЦРК, які могли здійснювати продаж сукна та шерсті по талонам: 1) магазин № 59 на вул. Плеханівській, буд. 112; 2) магазин № 88 на вул. Вільної Академії, буд. 10 [44]. Втім, запровадження владою обмежень не лише не ліквідувало проблему товарного дефіциту, але й викликало пошук нових способів задоволення споживчого попиту. Серед таких випадків був відпуск дефіцитних товарів особам без чекових книжок. Працівникам кооперативів, які несумлінно виконували свої обов'язки оголошувалася сувора догана з попередженням [45]. Створені з метою ліквідації черг та впорядкування міської торгівлі такі магазини не змогли вирішити проблему товарного дефіциту, оскільки, по-перше, їх кількості було явно недостатньо для забезпечення потреб мешканців столичного багатотисячного міста, по-друге, товарів було недостатньо, а їх розподіл ставав закритим.

Ще більш серйозною та загрозливою продовольчій безпеці країни була ситуація на хлібному ринку. 16 лютого 1929 р. Народним комісаріатом торгівлі УСРР було прийнято рішення про необхідність прийняття заходів, які б забезпечували режим економії споживання хлібу. Передбачалось встановлення диференційованих крайніх норм йог видачі, які залежали від категорії робітників та груп населення [46, арк. 1].

Загострення товарного дефіциту викликала недостатня кількість торгівельних закладів Харкова, високі темпи згортання яких були в 1929 р. [47]. На цьому етапі поширеним методом ліквідації товарного дефіциту стала нелегальна торгівля, предметами якої були гостродефіцитні промислові товари такі, як шкіра, сукно та шерсть. На сировинному ринку приватник ще залишався скупником масла, яєць та олії, що не могли повністю ліквідувати державні торгівельні органи [42]. В цих умовах, встановлюючи причини товарного голоду, влада клала всю провину на непмана: *“Приватник прекрасно вміє користуватися всяким нашим промахом для отримання з каналів держторгівлі та кооперації недостатніх товарів, які він перетворює в предмет спекуляції”* [48]. За словами самих же приватних торгівців, вони *“дістають товар там, де дим дихає”* [49]. Тобто, одним із найпоширеніших способів ліквідацією товарного голоду, були незаконні шляхи отримання товарів. З юридичної точки зору та з позиції влади такі дії приватників інтерпретувалися як викачування дефіцитних товарів шахраями та спекулянтами. Типовий приклад був відомий і навіть у столичному Харківському робітничому кооперативі. За участю у спекуляції дефіцитними товарами були виявлені продавця кооперативного магазину – *“шахраї за прилавком”*. У березні 1929 р. у місцевій пресі була надрукована велика стаття про зловживання в магазинах ХЦРК у розподілі дефіцитних товарів, у чому була задіяна група осіб співробітників кооперативу: *“Разложившиися кооператоры снабжали дефицитными товарами не только перекупщиков, но и самих себя, а затем купленный для собственных нужд дефицитный товар сбывали на рынок... Продавцы, отпуская дефицитные товары себе и перекупщикам, шли на всяческие подлоги и ухищрения”* [49].

4 квітня 1929 р. на засіданні Харківського окружного партійного комітету розглядалося питання про стан робітничого постачання. Характерно, що навіть в такому великому робітничому і багатотисячному центрі країни особливо відзначалося *“різке погіршення ... у справі постачання робітників основними продуктами харчування (м'ясом, овочами, жирами, цукром, милом, чаєм та ін.)”* [50, арк. 201]. Серед головних причин цієї ситуації місцева влада вказувала на недоврахування ролі і значення Харкова, як великого пролетарського і адміністративного центру, органами постачання і систематичне зниження ними розмірів завозу [50, арк. 201]. Наявність таких проблем в товарному забезпеченні столичного міста свідчила про те, що масштаби дефіциту були загрозливими навіть для нього, не кажучи вже про типові адміністративні центри чи села. За результатами засідання бюро Харківського окружного партійного комітету прийняло резолюцію, в якій у категоричній формі вимагалось покращити постачання міста: *“1) Учитывая исключительное значение г. Харькова, как крупного административно-промышленного центра, и выявившееся значительное ухудшение в снабжении города, настаивать перед Наркомторгом Украины о проведении в жизнь решения о выделении Харькова в самостоятельную единицу по снабжению...; 2) добиться повышения норм завоза в Харьков, в особенности продуктов питания...”* [50, арк. 201 – 202].

Таким чином, проблема дефіциту товарів широкого споживання виникла ще з перших років непу, але особливо загострення набула в умовах його згортання. Серед основних причин відсутності на ринку необхідних товарів влада вбачала головним чином *“хижацьку”* діяльність приватного капіталу. У той же час, справжніми причинами дефіциту товарів був цілий комплекс таких, як диспропорція у розвитку промисловості і сільського господарства, нестабільна політика щодо ринку, недостатня мережа усупільнених (державних та кооперативних) торгівельних закладів в умовах згортання приватної. Втім, до кінця 1920-х років в умовах ліквідації ринку та згортання непу перелік дефіцитних товарів тільки

збільшувався і тому дефіцит товарів поступово ставав хронічною проблемою радянського суспільства. Сутність товарного дефіциту в наприкінці 1920-х років полягала не тільки в тому, що на споживчому ринку було недостатньо багатьох товарів широкого споживання, а в тому, що їхнє постачання не було вчасним. Метою держави було витіснення приватних підприємців з торгівлі і наслідки цього для ринку не були належним чином враховані.

Товарний дефіцит вразив і ринок столичного Харкова. Місцеві споживачі, як й інші громадяни радянських республік, у своєму повсякденному житті відчували всі труднощі, пов'язані з недостатньою кількістю товарів широкого вжитку: довгі черги, "надуті" ціни, закритий розподіл, ажіотажний попит, примусовий асортимент. Утім, у порівнянні з іншими центрами країни у справі товаропостачання Харків мав ряд переваг: 1) столичний статус сприяв прийняттю владою рішення про виділення його в самостійну одиницю постачання; 2) з деякими місцевими приватними торговцями укладалися договори на планове постачання дефіцитними товарами; 3) у місті знаходилося кілька центральних контор державних та кооперативних торговельних установ (ХАТОРГ, ХЦРК та інші), товарний фонд яких частково допомагав задовольняти попит. Врахування цього змусило владу піти на деякі поступки харківським приватникам у сфері товарного постачання. Разом з тим, дослідження проблеми дефіциту товарів в Харкові в роки непу показало, що в даному випадку застосування регіонального підходу показує, що цей приклад не є лише показовим. У більшій мірі він свідчить про те, що в 1920-ті роки недостатня кількість товарів та ажіотажний попит на них були характерними для радянського суспільства в цілому та столичних центрів зокрема.

Джерела та література

1. Харьковский пролетарий. – 1926. – №47. – 27 февраля.
2. Держаний архів Харківської області (ДАХО). – Ф.Р.869. – Оп.2. – Спр.31.
3. Брон С. Г. Об организации товарооборота / С. Г. Брон // Хозяйство Украины. – 1925. – № 4. – С. 3-11.
4. Фомицкий В. Кооперация в условиях НЭПа. (Итоги, тенденции развития, перспективы) / В. Фомицкий // Українська кооперація. – 1923. – № 1 – 2. – С. 49 – 55.
5. Лаврухин А. Н. Пути рационализации кооперативной торговли / А. Н. Лаврухин // Современная кооперация и ее проблемы. Сборник статей с предисловием И. Т. Смилги. – М.: Изд-во Госплана СССР, 1925. – С. 88-192.
6. Морозов Л. Ф. Решающий этап борьбы с нэпманской буржуазией. (Из истории ликвидации капиталистических элементов города. 1921 – 1929 гг.) / Л. Ф. Морозов. – М.: Изд-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС, 1960. – 102 с.
7. Nove Alek. An Economic History of the U.S.S.R. / Alek Nove. – London: Allen Lane; New York etc: Penguin, 1969. – 416 p.
8. Мау В. А. У истоков товарного дефицита / В. А. Мау // Вопросы экономики. – 1990. – № 6. – С. 115-123.
9. Осокина Е. А. В тисках товарного дефицита / Е. А. Осокина // За фасадом "сталинского изобилия": Распределение и рынок снабжения населения в годы индустриализации. 1928 – 1941. 2 изд. доп. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 64 – 70.
10. Волосник Ю. П. Ликвідація приватного підприємництва в торгівлі України наприкінці 20-х рр. XX ст. – у 1932 р. / Ю. П. Волосник // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2005. – №701. Сер. "Історія". – Вип.37. – С. 39 – 40.
11. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу / Ю. П. Волосник. – Х.: НМЦ "СД", 2002. – 384 с.
12. Волосник Ю. П. Підприємці і приватне підприємництво в радянській державі в добу НЕПу (на матеріалах України) / Ю. П. Волосник. – Х.: ИПП "Контраст", 2014.
13. ДАХО. – Ф.Р.845. – Оп.3. – Спр.986.
14. Комуніст. – 1927. – 12 квітня.
15. Экономическая жизнь. – 1926. – № 164. – 20 июля.
16. Комуніст. – 1927. – 13 квітня.
17. Комуніст. – 1927. – 21 квітня.
18. Комуніст. – 1927. – 7 жовтня.
19. Комуніст. – 1927. – 28 квітня.
20. Комуніст. – 1927. – 12 жовтня.
21. ДАХО. – Ф.Р.845. – Оп.3. – Спр. 1736.
22. ДАХО. – Ф.Р.408. – Оп.4. – Спр. 309.
23. ДАХО. – Ф.Р.408. – Оп.4. – Спр. 488.
24. У газетній статті "Харьковские спекулянты-мануфактуристы перед судом" згадується, що до слідства були притягнуті наступні торговці та перекупщики: Трояновский, Дунаевский, Питлер, Тейтельбаум, Верховский, Бразин, Китайгородский, Горелик, Недобейковы (два человека), Гурилева, Кабанов, Тартаковский, Альшутер, Белостоцкий, Романов.
25. Вісті ВУЦВК. – 1927. – 9 січня.
26. ДАХО. – Ф.Р. 1179. – Оп. 19. – Спр. 95.
27. Комуніст. – 1927. – 11 жовтня.
28. Комуніст. – 1927. – 15 жовтня.
29. Завідуючий отримав 50–100 крб., дрібні службовці – 10–15 крб.
30. Комуніст. – 1927. – 15 жовтня.
31. ДАХО. – Ф.Р.1179. – Оп.19. – Спр.69.
32. Комуніст. – 1927. – 1 грудня.
33. ДАХО. – Ф.Р. 845. – Оп. 3. – Спр. 977.
34. ДАХО. – Ф.Р. 845. – Оп. 3. – Спр. 1708.
35. Торгово-промышленная газета. – 1928. – №5. – 6 января.
36. ДАХО. – Ф.П.5. – Оп.1. – Спр. 27.
37. ДАХО. – Ф.П.5. – Оп.1. – Спр. 32.
38. ДАХО. – Ф.Р.408. – Оп.4. – Спр. 309.
39. Махоніна О. Розвиток кустарно-ремісничої кооперації міста Харкова в роки непу (1921 – 1929 рр.) / О. Махоніна // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2013. – Вип. 16. – С. 195 – 202.
40. ДАХО. – Ф.П.5. – Оп.1. – Спр. 34.

41. ДАХО. – Ф.Р.1179. – Оп.19. – Спр. 79.
42. Советская торговля. – 1929. – № 10. – 7 марта.
43. Рабочий потребитель. – 1929. – № 1. – 1 января.
44. Рабочий потребитель. – 1929. – № 2. – 12 января.
45. Рабочий потребитель. – 1929. – № 4. – 30 января.
46. ДАХО. – Ф.Р.408. – Оп. 4. – Спр. 364.
47. Советская торговля. – 1929. – №35. – 29 августа.
48. Советская торговля. – 1929. – №14. – 4 апреля.
49. Рабочий потребитель. – 1929. – № 7. – 9 марта.
50. ДАХО. – Ф.П.5. – Оп.1. – Спр. 52. – Арк. 201.

Скубий И. В. Дефицит товаров в Харькове в условиях сворачивания нэпа.

Статья посвящена изучению проблемы товарного дефицита в Харькове в условиях сворачивания новой экономической политики. Исследуются вопросы о причинах дефицита товаров, методах его преодоления властью, предпринимателями и обществом. В поисках товаров частные торговцы часто использовали нелегальные способы снабжения. Указывается, что до конца нэпа товарный дефицит стал характерной чертой повседневной жизни жителей Харькова. Делается вывод, что товарный дефицит не был ликвидирован, а наоборот трансформировался в хроническую проблему советской торговли и общества.

Ключевые слова: товарный дефицит, НЭП, торговля, Харьков.

Skubii I. V. The shortage of goods as the trade's problem in Kharkiv in the years of NEP.

The article is devoted to study the problem of shortage of goods in the last years of new economic policy in Kharkiv. The questions of reasons of origin of goods' shortages, methods of its overcoming by the state institutions, entrepreneurs and private traders are investigated. Searching for the goods private traders often used the illegal methods of commodity supply. It is stated that by the end of NEP the shortage of goods became a feature of everyday life for the most of Kharkiv's inhabitants. In conclusion, it is said that the shortage of goods has not been liquidated, causing his transformation into a chronic problem of Soviet trade and society.

Keywords: shortage of goods, NEP, trade, Kharkiv.

УДК 94(477).084

Л. Б. Тарасенко

ПРОЯВИ КОРУПЦІЇ ТА ХАБАРНИЦТВА В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (НА ПРИКЛАДІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ДОНБАСУ)

На прикладі селянських господарств Донбасу досліджується питання використання українським селянством нелегітимних засобів вирішення проблем на селі в роки нової економічної політики. Незважаючи на залучені ринкові механізми, реформи більшовицького керівництва в аграрній сфері були половинчастими та обмеженими, тому створювали багато перешкод на шляху розвитку селянських господарств. Оскільки приватновласницькі інтереси селян винищити було неможливо, вони, не дивлячись ні на що, задовольнялися різними шляхами, формуючи при цьому тіньові ринки та пов'язану з ними корупцію. До підкупу, хабарництва, як засобів вирішення певної справи на свою користь, вдавалися частіше заможні селяни, нерідко середняки, а також частина бідноти. У свою чергу, представники влади, зловживаючи службовим становищем та отримуючи від селян "подяку", позитивно вирішували питання.

Ключові слова: корупція, хабарництво, селянство, нова економічна політика, Донбас.

Корупція є однією з найактуальніших проблем сучасності, основною політичною проблемою, що становить значну загрозу демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, становленню громадянського суспільства. Корупційні відносини, негативно впливаючи на різні сторони суспільного життя, як то: економіку, політику, управління, соціальну та правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини тощо, все більше витісняють правові, етичні відносини між людьми, із аномалії поступово перетворюються у норму поведінки, виступають звичним способом вирішення проблем, стають нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства.

Корупція в Україні виникла не на порожньому місці, історично вона сформувалася дуже давно. Проте значного "розквіту" набула за радянських часів, коли наплодилася велика кількість чиновників, які часто перевищували свої повноваження, маючи з цього чималий зиск. Зокрема, у часи проведення нової економічної політики корупція, хабарництво, зловживання владою не зникли, а, навпаки, набули масового розповсюдження, все більше укорінюючись в усіх сферах радянського буття.